

Ewa Barnaś-Baran*

Ksiądz Stanisław Kulanowski (1892–1957) – wychowawca i opiekun młodzieży, dyrektor Bursy im. księdza Feliksa Dymnickiego w Rzeszowie

**Father Stanisław Kulanowski (1892–1957) – Educator
and Youth Mentor, Director of the Father Feliks
Dymnicki Boarding House in Rzeszów**

Abstract: Priest Stanisław Kulanowski was a teacher, tutor and patron of youth in Rzeszów. In the years 1930–1950, he educated and raised students of the oldest I Gimnasium in the city, and organized care for talented but poor students in the Dormitory of Gimnasium. It should be added that his pedagogical and social activity also included other schools and associations and brought measurable results in the city in the years 1924–1950. He conducted catechesis in accordance with the provisions of church law, was a moderator of the Marian Sodality, actively participated in meetings and works of Catholic and social associations. He took care of the gymnasium church, was the director of the gymnasium dormitory. Involvement in the moral education of young people in the Catholic spirit, active participation in reactivating the activities of Catholic organizations after 1945 in Rzeszów, contributed to repression by the state authorities in People's Poland. As a result of the then state's policy of liquidating secular and Catholic associations after 1947, Father Kulanowski was charged and sentenced to prison. The Dormitory of which he was the director was nationalized.

Keywords: Stanisław Kulanowski, boarding house, junior high school, Marian Sodality, Rzeszów.

* Ewa Barnaś-Baran (ORCID: 000-0001-8084-6150) – dr, adiunkt w Instytucie Pedagogiki na Uniwersytecie Rzeszowskim; kontakt: ewbarnas@ur.edu.pl.

Wstęp

Ksiądz Stanisław Kulanowski urodził się 6 grudnia 1892 r. w Grodzisku Dolnym, w powiecie łańcuckim¹. Był najstarszym synem Franciszka i Marii ze Strugów, miał trzy siostry i czterech braci, dwóch z nich zmarło jako niemowlęta. Rodzice razem z dziećmi ciężko pracowali uprawiając mało wydajne pięć morgów piaszczystej ziemi. Rodzeństwo S. Kulanowskiego kontynuowało tradycje rolnicze. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Grodzisku Dolnym, ale czwartą klasę ukończył w Leżajsku. W 1913 r. ukończył I Gimnazjum w Jarosławiu i wstąpił do Seminarium Duchownego w Przemyślu. Po odbyciu studiów teologicznych w 1918 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Pierwszą parafią, w której pełnił funkcję wikarego, był Ulanów, gdzie uczył w piątej klasie w szkole mieszanej. Do pracy duszpasterskiej i katechetycznej przygotowywał się pod kierunkiem proboszcza z Ulanowa ks. Jana Szurka. Kłopoty zdrowotne spowodowały, że przez siedem miesięcy zmuszony był leżeć, po czym leczył się w Lubieniu Wielkim. W czasie choroby odwiedzał go wikary z Rudnika ks. Jan Waćławski.

W 1920 r. otrzymał posadę wikarego w Zarzeczcu koło Jarosławia, gdzie proboszczem był ks. Józef Budnik. Przez cztery lata ks. Kulanowski uczył w szkołach w Cieszacinie Wielkim i Małym, Zapajówce oraz Roźniatowie. W Zarzeczcu angażował się w życie społeczne, prowadząc kółko rolnicze, często przebywał w Jarosławiu u ks. Józefa Mieczysława Liwińskiego i ks. Marcina Rolawskiego, w Przeworsku odwiedzał proboszcza ks. Leona Gondolewskiego i wikarego ks. Franciszka Bardzika. Kontakty, jakie budował w lokalnym środowisku, umożliwiały mu wspieranie mieszkańców i zaopatrywanie ich w potrzebne w gospodarstwach domowych produkty. Na przykład znajomość z ks. Kretzmanem, wikarym z Pruchnika, który był dyrektorem Składnicy Kólek Rolniczych, dawała możliwości zaopatrzenia Kółka Rolniczego w Zarzeczcu w potrzebne środki (nafta, sól itp.).

1 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie (dalej: AIPN Rz), sygn. IPN Rz 050/182, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Rzeszowie 1983–1990, *Akta śledztwa w sprawie o rozpowszechnianie fałszywych wiadomości oraz niedopełnienie obowiązków służbowych, Własne zeznania*, k. 79, rękopis; tamże, *Protokół przesłuchania podejrzanego* (Rzeszów, 22 października 1950), k. 46; ks. A. Motyka, *Kulanowski Stanisław (6 XII 1892 – 29 X 1957)*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów 2004, s. 264; tenże, *Ks. Kulanowski Stanisław (1892–1957), „Zwiastowanie”*, 2 (2003) s. 63–65.

W wieku 32 lat ks. Kulanowski związał się z Rzeszowem, o którym zasłużony, wieloletni dyrektor rzeszowskiego I Gimnazjum Mieczysław Adamowski w 1938 r. napisał: „Rzeszów – dziwne to miasto, którego ignorować nie można, nie lubić łatwo, pokochać trudno, a szanować trzeba”². W mieście dodawał dyrektor: „Jest gimnazjum stare, bardzo stare, popijarskie, dostojne, więc skromne i szare, choć przy głównej ulicy, i w tych samych murach od swego początku lat 300 istniejące”³. W I Gimnazjum, w kolejnych latach zmieniającym swą nazwę, oraz w bursie gimnazjalnej ks. Kulanowski uczył, wychowywał i opiekował się młodzieżą. Pełniąc obowiązki katechety w szkole, sprawował funkcję dyrektora Bursy. Realizując podjęte zadania, współpracował z nauczycielami, rodzicami i mieszkańcami Rzeszowa przez kolejne 20 lat, aż do odebrania mu tego prawa przez ówczesne władze komunistyczne w 1950 r. Budynek bursy przekazano wówczas wojsku, dyrektora osadzono w więzieniu na półtora roku. Po zakończeniu odbywania kary przez kilka miesięcy przebywał w rzeszowskiej parafii farnej, po czym zamieszkał w rodzinnym Grodzisku, gdzie według ks. Andrzeja Motyka zmarł w 1957 r.⁴ Niewątpliwie na stan jego zdrowia wpłynęły warunki więzienne⁵.

Działalności katechetycznej ks. Kulanowskiego poświęcił uwagę ks. Andrzej Motyka w artykule podejmującym tematykę katechizacji w Rzeszowie w okresie międzywojennym⁶, ponadto informacje biograficzne znaleźć można w encyklopedycznych notkach, czy wspomnianym już artykule w czasopiśmie

- 2 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1938/39*, Rzeszów 1939, s. I.
- 3 Tamże; J. Świeboda, *Znaczenie Kolegium, Gimnazjum i Liceum rzeszowskiego w życiu narodu*, w: *Szkoła charakterów. Księga jubileuszowa i Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie*, Rzeszów 1985, s. 311, 314, 341–347.
- 4 ks. A. Motyka, *Ks. Kulanowski Stanisław (1892–1957)*, s. 63–65.
- 5 K. Kopf, *Echa przeszłości*, w: *Księga jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008*, red. J. Świeboda, Rzeszów 2008, s. 390; Z. K. Wójcik, *Profesorowie i uczniowie I Gimnazjum w Rzeszowie represjonowani za postawę i działalność antykomunistyczną 1944–1956*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, 13 (2004) nr 21, s. 293–297.
- 6 ks. A. Motyka, *Działalność katechetyczna w Rzeszowie w latach 1918–1939*, red. ks. P. Mierzwa, ks. M. Nabozny, *W mocy ducha świętego. Księga pamiątkowa dla Jego Eksceleńcy Księdza Biskupa Edwarda Białogłowskiego z okazji XXV rocznicy święceń biskupich*, Rzeszów 2013, s. 190–223.

„Zwiastowanie”. Celem niniejszego artykułu było ukazanie wychowawczej i opiekuńczej aktywności ks. Kulanowskiego, jego zaangażowania w pozalekcyjną działalność oraz utrzymanie bursy dla uczniów rzeszowskiego gimnazjum. Cennym materiałem były archiwalia zgromadzone w Oddziale Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie, Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie, Archiwum Państwowym w Rzeszowie, zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Kontekst pracy wychowawczo-opiekuńczej ks. Kulanowskiego możliwym był do prześledzenia w oparciu o zachowane sprawozdania szkolne dyrekcji I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie. Analizowane źródła pozwoliły na ustalenie głównych obszarów aktywności pedagogicznej księdza w Rzeszowie, przedstawienie osiągnięć w pracy wychowawczej, a także zarysowanie trudności, z jakimi się spotykał. Zwrócono uwagę na uwarunkowania polityczne mające wpływ na realizację przez ks. Kulanowskiego funkcji dyrektora bursy, jak również opiekuna stowarzyszeń uczniowskich.

Realizacja zadań dydaktycznych oraz wychowawczych przez ks. Kulanowskiego w Rzeszowie w latach dwudziestych i trzydziestych XX w.

Ksiądz Kulanowski pracę dydaktyczno-wychowawczą rozpoczął w Rzeszowie już w 1924 r. Mianowany został wikarym, pełnił równocześnie obowiązki katechety w szkole przemysłowej męskiej, w której kształciła się młodzież rzemieślnicza. Z polecenia proboszcza, ks. Michała Tokarskiego założył Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej Męskiej w Rzeszowie, podlegające zarządowi diecezjalnemu w Przemyślu. Należeli do niego uczniowie wspomnianej szkoły. Dzięki poparciu prezesa Towarzystwa „Gwiazda” Wojciecha Geruli oraz dra Teofila Niecia Stowarzyszenie otrzymało lokal, w którym mogli się spotykać jego członkowie⁷. Na plebanii ks. Tokarskiego poznał ks. Kulanowski nie tylko lekarza dra Niecia⁸, ale również inne osoby zaangażowane w życie społeczne w mieście, m.in. adwo-

7 AIPN Rz, sygn. IPN Rz 050/182, k. 83.

8 Dr Teofil Nieć (1870–1950) był lekarzem i społecznikiem, leczył ks. Tokarskiego. Zasiadał w zarządach wielu stowarzyszeń, m.in. Towarzystwa Szkoły Ludowej, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, był członkiem Rady Miejskiej. W II RP był czołowym działaczem chrześcijańsko-demokratycznym w Rzeszowie.

katów dra Józefa Liwę oraz dra Witolda Czarnka⁹. Ksiądz Tokarski planował założenie Stronnictwa Katolickiego, wzorując się na podobnym w Tarnowie, w latach 1925–1939 należał do Chrześcijańskiej Demokracji, funkcję prezesa pełnił wówczas dr Nieć¹⁰. Ks. Kulanowski uczestniczył ponadto w zebraniach Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej, podczas których prezentował potrzeby młodzieży, zwłaszcza dotyczące rozwoju czytelnictwa¹¹.

W 1930 r. mianowano go katechetą w Szkole Powszechnej Męskiej im. Kościuszki w Rzeszowie oraz prefektem Bursy Gimnazjalnej im. ks. Feliksa Dymnickiego. W kolejnym roku, po przejściu na emeryturę ks. dra Maurycego Turkowskiego, objął stanowisko katechety w I Gimnazjum im. ks. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie, podjął zarazem obowiązki dyrektora Bursy¹². Rozpoczął tym samym ważne zadanie wychowania religijnego uczniów. Zgodnie z przyjętym zwyczajem jako katecheta i opiekun kościoła gimnazjalnego, odprawiał codziennie przez wrzesień i październik, oraz w maju i czerwcu przed lekcjami, msze św. dla uczniów. Uczniowie uczestniczyli w nich dobrowolnie, natomiast wychowankowie Bursy obowiązkowo. Na początku roku szkolnego odbywała się spowiedź i komunie św., podobnie pod koniec roku szkolnego, w czasie wielkiego postu ks. Kulanowski organizował rekolekcje¹³. Podczas uroczystości kościelnych i świeckich występował chór szkolny, do którego należało

- 9 AIPN Rz, sygn. IPN Rz 050/182, k. 83. Józef Liwa był posłem Stronnictwa Narodowego. Liwa i Czarnek brali udział w imprezach katolickich, wygłaszali mowy na akademiach i uroczystościach urządzanych przez ks. Tokarskiego. Liwa zginął w pierwszych dniach wojny, zastrzelony przez Niemców, Czarnek został zamordowany w obozie koncentracyjnym w Niemczech.
- 10 AIPN Rz, sygn. IPN Rz 050/182, *Protokół przesłuchania podejrzanego*, Rzeszów, 22 października 1950, k. 46. Do Chrześcijańskiej Demokracji należeli również ks. Antoni Cząstka i ks. dr Józef Jałowy.
- 11 Archiwum Państwowe w Rzeszowie, sygn. 19/23, *Protokoły posiedzeń Zarządu i Wydziału Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie*, rękopis, k. 36, 39, 56.
- 12 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1931/32*, Rzeszów 1932, s. 3; ks. A. Motyka, *Działalność katechetyczna w Rzeszowie w latach 1918–1939*, w: *W mocy Ducha Świętego. księga pamiątkowa dla jego ekscelencji księdza biskupa Edwarda Białogłowskiego z okazji XXV rocznicy święceń biskupich*, red. ks. A. Mierzwa, ks. M. Nabożny, Rzeszów 2013, s. 216.
- 13 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1934/35*, Rzeszów 1935, s. 13.

w 1938 r. 26 uczniów. Opiekunem chóru szkolnego był ks. Kulanowski, natomiast prowadził go Karol Wójcik¹⁴.

W roku szkolnym 1931/32 ks. Kulanowski został również moderatorem Sodalicii Mariańskiej uczniów w Gimnazjum¹⁵. Jak wynika z danych zawartych w sprawozdaniach szkolnych, liczba osób należących do Sodalicii zwiększała się, stopniowo w jej działalność angażowali się również uczniowie młodszych klas. Na przykład w roku szkolnym 1933/34 liczyła ona 37 członków, byli nimi uczniowie z klas IV-VIII, a w roku szkolnym 1937/38 zaangażowanych było 67 członków z klas II-VIII. Przyjęto, że cele, do których dążyli uczniowie, ukierunkowywały hasła formułowane przez ks. Kulanowskiego. Kierowano się różnymi sentencjami: „Bądź karny- obowiązkowy”, „Bądź pracowity”, „Kieruj się w życiu prawdą”, „Żyj w przyjaźni z Bogiem”, „Bądź katolikiem czynu”¹⁶. W czasie spotkań i rozmów ks. Kulanowski wyjaśniał uczniom, w jaki sposób realizować te wskazówki w życiu prywatnym.

W każdym miesiącu członkowie Sodalicii uczestniczyli w zebraniach, które poprzedzały nabożeństwa w kościele gimnazjalnym prowadzone przez ks. Kulanowskiego. Spotkania stawały się również czasem nauki i wygłaszania okolicznościowych przemówień do uczestników. Moderator Sodalicii wspierał uczniów w organizacji spotkań, uroczystości poświęconych rocznicom historycznym, świętom kościelnym, święcie patrona szkoły oraz Sodalicii – św. Stanisława Kostki. Uczniowie wspomagali dzieło misyjne, troszczyli się o porządek w kościele gimnazjalnym, brali udział w mszach i nabożeństwach (majowych, różańcowych) sprawowanych przez ks. Kulanowskiego, przystępując do spowiedzi i komunii św.¹⁷. Z jego udziałem odbyła się 12 czerwca 1932 r. uroczystość poświęcenia

14 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1938/39*, s. 13.

15 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1933/34*, Rzeszów 1934, s. 27.

16 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1931/32*, s. 13–14; *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1936/37*, Rzeszów 1936, s. 9; *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1937/38*, Rzeszów 1938, s. 10.

17 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1931/32*, s. 14.

sztandaru Sodalicji, ofiarowanego przez ks. Turkowskiego. Podczas tzw. poranka ku czci Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w dniu 19 marca 1934 r. uczeń kl. VIII Franciszek Słodyk, wystąpił jako reprezentant Sodalicji, podczas przemówienia wskazał na ważną normę, jaką powinni się kierować uczniowie, mówiąc: „Bo ostatecznie być dobrym katolikiem, to to samo, co być dobrym i wzorowym obywatelem”¹⁸. Zaznaczył w ten sposób, że Sodalicja uczyła i w szczególny sposób zwracała uwagę na umiejętność łączenia cech katolika i obywatela, za pomocą wiary i religii. Członkowie Sodalicji pod opieką ks. Kulanowskiego przygotowywali również wspólnie z uczniami innych szkół okolicznościowe uroczystości, spotkania, mieli możliwość włączenia się w prace innych organizacji, których członkowie mieli zbliżone poglądy i przekonania. Na przykład w czerwcu 1936 r. 78 osób uczestniczyło w triduum z okazji Kongresu Eucharystycznego diecezji przemyskiej, zorganizowanym dla młodzieży wszystkich szkół średnich męskich¹⁹. W 1937 r. mieszkańcy miasta wraz z członkami Sodalicji mogli uczestniczyć w publicznej adoracji Najświętszego Sakramentu oraz w drodze krzyżowej w klasztorze Ojców Bernardynów²⁰. 12 lutego 1939 r. Sodalicja zaprosiła członków szkolnej III Drużyny Harcerzy im. Stefana Czarnieckiego na odczyt ks. Adama Czastki (1886–1976), propagatora trzeźwości, organizatora kursów trzeźwościowych, zatytułowany „Alkoholizm”. W maju tego roku czterech uczniów wyjechało do Warszawy, aby wziąć udział w zjeździe delegatów Sodalicji²¹.

Uczniowie mogli korzystać z Biblioteczki Sodalicji, która liczyła kilkadziesiąt dzieł, prenumerowano ponadto czasopisma, np. „Pod Znakiem Maryi”, „Sodalis Marianus”, „Hostię” czy „Misje Katolickie”²². Zasoby biblioteczki pomagały im przygotowywać referaty, które wygłaszali następnie na zebraniach Sodalicji.

18 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1933/34*, s. 11.

19 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1935/36*, Rzeszów 1936, s. 6.

20 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1936/37*, s. 9.

21 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1938/39*, s. 10.

22 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1933/34*, s. 27; *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1936/37*, s. 9.

Przedstawione powyżej, wybrane formy aktywności uczniów nie byłyby możliwe do zrealizowania bez udziału i wsparcia ks. Kulanowskiego, a także innych nauczycieli Gimnazjum. Pomagał w ten sposób nie tylko rozwijać wiedzę religijną, kształtować charakter, ale również cenne były aspekty społeczne czy towarzyskie. Chłopcy nie tylko lepiej nawzajem się poznawali, spotykali innych uczniów, osoby dorosłe, ale również zapoznawali się w czasie odczytów i przygotowywania referatów z informacjami, które miały służyć ich rozwojowi, pogłębieniu wiedzy czy poznaniu zagrożeń.

Ważnym etapem w życiu zawodowym ks. Kulanowskiego był czas sprawowania obowiązków dyrektora Bursy Gimnazjalnej im. ks. Feliksa Dymnickiego w Rzeszowie. Bursę utworzono z inicjatywy ks. Dymnickiego w 1870 r.²³. Mogli w niej zamieszkać uczniowie, którym odległość od miejsca zamieszkania oraz wysokie koszty pobytu na stacji utrudniały, czy wręcz uniemożliwiały dalszą naukę. Zapewniano im tam mieszkanie, wyżywienie, opiekę wychowawczą oraz wsparcie w nauce. Jej działalność wspierało Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej współpracujące z jej dyrektorem. W II RP kontynuowano tę wypracowaną w XIX w. formułę działania i współpracy, zarówno w Rzeszowie, jak i w innym miastach mających bogate tradycje w tym zakresie²⁴. Jeszcze podczas pełnienia obowiązków dyrektora Bursy przez ks. Turkowskiego, w roku szkolnym 1930/31, ks. Kulanowski był prefektem Bursy²⁵. Od kolejnego roku szkolnego sprawował obowiązki dyrektora Bursy, w której kilkudziesięcioma podopiecznymi opiekowały się Siostry Boromeuszki²⁶. Prefektem w latach 1931–1938 był nauczy-

23 ks. W. Sarna, *Wspomnienie o księdzu Feliksie Dymnickim*, Rzeszów 1886, s. 14; ks. A Motyka, *Bursa Gimnazjalna im. ks. Feliksa Dymnickiego*, w: *Encyklopedia Rzeszowska*, wyd. II, red. J. Draus, Rzeszów 2011, s. 72.

24 Przykładowo: *Statut Towarzystwa Bursy dla Synów Nauczycieli i Wdów po Nauczycielach Szkół Ludowych w Krakowie, Lwów 1875*, s. 1–5; *Bursa imienia Stefana Batorego w Wadowicach. Jej początki, rozwój działalności w latach 1880–1893*. Skreślił Stanisław Rzepiński c.k. profesor gimnazjalny, Wadowice 1893, s. 8. 9; *Piąte sprawozdanie Towarzystwa Bursy im. św. Wojciecha za rok 1911*, Lwów 1912, s. 3–4; T. Pilch, *Bursa*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. 1, Warszawa 2003, s. 442, 444.

25 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1930/31*, Rzeszów 1931, s. 15.

26 Z analizy sprawozdań szkolnych I Gimnazjum i Liceum, w których zamieszczano informacje o działalności Bursy wynika, że podopieczni byli uczniami kilku szkół, ich liczba nieznacznie zmieniała się i wynosiła ponad 60 uczniów w latach 30. XX w.

ciel Michał Bar, w roku szkolnym 1938/39 dr Aleksander Codello, nauczyciel II Państwowego Liceum i Gimnazjum. Mieszkali tam uczniowie pochodzący z powiatu rzeszowskiego, kolbuszowskiego, łańcuckiego, strzyżowskiego, ropczyckiego, niżańskiego, jasielskiego, brzozowskiego. Najwięcej podopiecznych (36 chłopców) na początku lat trzydziestych XX w. pochodziło z powiatu rzeszowskiego, ale w roku 1931/32 wśród nich znaleźli się trzej chłopcy zza granicy (jeden pochodził z Francji, dwóch z Holandii)²⁷. W ciągu roku szkolnego kilku uczniów rezygnowało z mieszkania w Bursie, w ich miejsce przychodzili nowi, zazwyczaj liczba podopiecznych wynosiła kilkadziesiąt osób²⁸. W ostatnim roku szkolnym przed wybuchem drugiej wojny światowej 50 bursistów kształciło się w kilku szkołach, tj. I Liceum i Gimnazjum, 7 w II Gimnazjum, 2 w Gimnazjum Mechanicznym, 1 w Gimnazjum Kupieckim²⁹.

W organizacji pracy wychowawczej i opiekuńczej wspierali się dyrektor I Liceum i Gimnazjum, dyrektor Bursy oraz członkowie Koła Rodzicielskiego. 17 października 1935 r. w celu sprawniejszej organizacji pracy Koła powołano następujące sekcje: dożywiania, gospodarczą, organową, uporządkowania kościoła³⁰. W sprawozdaniu szkolnym zaznaczono, że prace Koła wspomagał życzliwie ks. Kulanowski. Na przykład uczniowie zbierali dobrowolne datki pozwalające na spłacenie długu, który powstał po zakupie organów do kościoła gimnazjalnego, panie z Koła angażowały się w troskę o wystrój ołtarza kościelnego. Inicjatywą ks. Kulanowskiego oraz Zarządu Koła Rodzicielskiego miało być odnowienie kościoła gimnazjalnego. W związku z tym ksiądz zwrócił się do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego z prośbą o pomoc w pozyskaniu subwencji z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przedstawił ją osobiście 15 lutego 1939 r. kuratorowi doktorowi Tadeuszowi Kupczyńskiemu oraz wizytatorowi doktorowi Stanisławowi Papée, przebywającym wówczas w Rzeszowie. Powołał się na opinię rzeczoznawców na temat konieczności

27 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1931/32*, s. 19.

28 W roku szkolnym 1935/36 było 60 bursistów.

29 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1938/39*, s. 14.

30 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1935/36*, s. 9.

przeprowadzenia renowacji tegoż kościoła w nieodległym terminie³¹. Zdecydowano, że dalsze decyzje podjęte będą na początku kolejnego roku szkolnego. Z uwagi na wybuch drugiej wojny światowej plany nie zostały zrealizowane.

Warto przypomnieć również, że ks. Kulanowski opublikował w latach dwudziestych XX w. dwa artykuły na łamach „Ziemi Rzeszowskiej” poświęcone aktywności społecznej młodzieży rzeszowskiej³². Ukazując wybrane przykłady zaangażowania, starał się zachęcać pozostałych do włączenia się w działalność społeczną.

Działalność oświatowa i wychowawcza ks. Kulanowskiego w Rzeszowie po drugiej wojnie światowej

W czasie wojny, od 9 września 1939 r. do 2 sierpnia 1944 r. I Gimnazjum i Liceum było niedostępne dla nauczycieli i uczniów. 2 sierpnia 1944 r. nastąpił odwrót wojsk niemieckich z Rzeszowa, do miasta wkroczyły wojska sowieckie. W mieście, podobnie jak na terenie pozostałych ziem polskich, w miarę wypierania wojsk niemieckich, dążono do wznowienia kształcenia w szkołach, jak również odbudowy działalności instytucji i stowarzyszeń społecznych, dobroczynnych, opiekuńczych³³. 17 sierpnia uzyskano zgodę komendanta sowieckiego na przejęcie budynku szkoły. Podjęto próbę zainaugurowania roku szkolnego, w pierwszej kolejności rozpoczęto zapisy do gimnazjum i liceum³⁴.

Dyrektorem gimnazjum i liceum w 1944 r. pozostawał Mieczysław Adamowski (1892–1975), nauczyciel filologii klasycznej. Dalszą pracę tego zasłużonego dla oświaty i lokalnej społeczności człowieka przerwała decyzja Ministra Oświaty Mieczysława Okołowicza. Z dniem 14 czerwca 1947 r. został przenie-

31 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1938/39*, s. 18.

32 Ks. S. Kulanowski, *Z ruchu młodzieży*, „Ziemia Rzeszowska”, 1926, nr 12, s. 1; tenże, *Święto młodzieży polskiej*, „Ziemia Rzeszowska”, 1928, nr 46, s. 1–2.

33 M. Opiela, *Społeczno-polityczne uwarunkowania działalności ochronkowej Sióstr Służebniczek BDNP-Dębickich w latach 1954–1980*, w: *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016, s. 180.

34 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1944/45*, mps, s. 36; E. Czop, *Oświata i wychowanie 1945–1989*, w: *Dzieje Rzeszowa*, T. IV, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2002, s. 310, 314–315.

siony w „stan nieczynny”, a na funkcję dyrektora powołano Wojciecha Wosia (1906–1974), polonistę, opiekuna biblioteki uczniów³⁵.

Ks. Kulanowski w Liceum uczył religii w wymiarze 20 godzin tygodniowo, pełnił również funkcję administratora kościoła gimnazjalnego³⁶. Uczniowie naukę religii łączyli z posługą ministrancką w kościele gimnazjalnym. Konstanty Kopf wspominał, że każdy z uczniów musiał służyć do mszy św. Pisał on: „W trakcie mszy św., jeśli ministrant źle odpowiadał, oczywiście po łacinie, ksiądz zwracał się do niego mówiąc: «źle» i jeszcze raz uczeń musiał nie raz kilkakrotnie odpowiadać”³⁷. Uważał księdza za „mądrego kapłana i dobrego nauczyciela”, mimo zachowanej w pamięci historii, iż uczniom pierwszych klas, którzy mu przeszkadzali w lekcji, ks. Kulanowski kręcił małym palcem kółka na głowach, które zyskały nazwę „gruszki”³⁸.

W roku szkolnym 1944/45 ks. Kulanowski realizował wychowawczą działalność w Liceum, był moderatorem Sodalicji Mariańskiej³⁹. Prefektem był wówczas uczeń z klasy III a, Władysław Chłodnicki. Dyrektor Adamowski zaznaczył w sprawozdaniu szkolnym, że członkowie Sodalicji zorganizowali „szczególnie udaną i piękną uroczystość ku czci św. Stanisława Kostki w dniu 13.11.1944, w którym to dniu urządziła Sodalicja poranek dla całego zakładu”⁴⁰. Program obejmował przemówienie, recytację, śpiew chóru oraz koncert muzyczny. Dodał, że uczniowie szkoły w ramach praktyk religijnych przystępowali do trzech

35 Z. Sokół, *Mieczysław Zygmunt Adamowski 1892–1975*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 1, s. 55–60.

36 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1944/45*, s. 23. *Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1947/48*, s. 2; *Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1948/49*, s. 1; *Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1949/50*, s. 2. W sprawozdaniu podawano w kolejnych latach 22, 30 godzin.

37 K. Kopf, *Echa przeszłości*, w: *Księga jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie*, s. 390.

38 Tamże, s. 389.

39 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1944/45*, s. 16.

40 Tamże. Św. Stanisław Kostka był patronem szkoły.

razy w roku do spowiedzi i komunii świętej. W kolejnym roku szkolnym pod kierunkiem ks. Kulanowskiego 41 członków Sodalicii – w tym prefekt Marian Antosiewicz, sekretarz Adam Szantruczek i uczniowie z kl. II b – zorganizowali dwa walne zebrania, a w każdą drugą niedzielę odbywali zebrania miesięczne⁴¹. Dzięki ich aktywności odbyło się Triduum ku czci św. Stanisława Kostki, na którego program składały się: uroczysta msza pod przewodnictwem dziekana rzeszowskiego ks. Andrzeja Ostrowskiego, akademie z przemówieniami, recytacje, śpiew chóru, który tworzyli licealiści. O wystrój sali zadbało koło literacko-artystyczne pod przewodnictwem prezesa – ucznia kl. I b Władysława Chłodnickiego, natomiast sekcja kościelna pod kierunkiem ucznia Ryszarda Głuszczyka z kl. II b zatroszczyła się o porządek w kościele. 26 marca 1946 r. odbyła się „ekshumacja zwłok ofiar hitleryzmu, rozstrzelanych i pochowanych w ogrodzie Ojców Bernardynów” oraz ich uroczysty pogrzeb, w którym udział wzięli uczniowie wszystkich rzeszowskich szkół⁴². Przypuszczać można, że byli wśród nich uczniowie z Sodalicii.

W dniu 24 kwietnia 1947 r. na żądanie Ministerstwa Oświaty wstrzymano w szkole działalność Sodalicii Mariańskiej. Na prośbę o wyjaśnienie przyczyn tej decyzji, skierowaną do Ministerstwa, otrzymano odpowiedź: „Sodalicia Mariańska nie jest organizacją dozwoloną w szkole”⁴³. Nie wpisywała się ona w plany wychowawcze Polski Ludowej.

Na polecenie Resortu Oświaty PKWN z 25 października 1944 r. w dniu 21 października 1945 r. powołano w szkole Koło PCK. Zapisalo się do niego 351 uczniów, pod koniec roku szkolnego 1945/46 liczyło ono 287 uczniów. Opiekunem Koła został ks. Kulanowski, delegatem wszystkich szkół był nauczyciel Walenty Sanecki⁴⁴. W marcu i kwietniu 1945 r. zorganizowano zbiórkę darów na repatriantów ze Wschodu, którzy w Rzeszowie umieszczeni zostali w budynku Gimnazjum Krawieckiego przy ul. Hoffmanowej. Uczniowie ponadto pełnili dyżury

41 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1945/46*, s. 32–33.

42 *Sprawozdanie dyrektora I państwowego liceum i gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1946/47 (do dnia 14.6.1947 r.)*, s. 29.

43 Tamże, s. 12.

44 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1944/45*, s. 18.

w biurze PCK, które zlokalizowane było w budynku przy ul. Sokoła. W dniach 9–15 kwietnia oraz 28 maja do 2 czerwca 1945 r. pomagali w lokowaniu w kwatery w mieście repatriantów, a także powracających z Niemiec jeńców, więźniów i robotników. Odwiedzali również rannych i chorych żołnierzy w szpitalach⁴⁵. Inicjatywy Koła objęły ponadto akcję odczytową dla uczniów, w ramach której podejmowano tematy z zakresu higieny osobistej i profilaktyki chorób zakaźnych. Angażowano się w szkolenia i kursy antyalkoholowe, poranki szkolne z odczytami (m.in. Tydzień Propagandy Trzeźwości, w czasie którego urządzono nabożeństwo, zwiedzano wystawę o tematyce antyalkoholowej, realizowano odczyty dla uczniów Liceum oraz gimnazjum dla dorosłych)⁴⁶. 12 marca 1946 r. do Szkoły Powszechnej w Nędzy na Śląsku jako dar Liceum wysłano kilkadziesiąt podręczników, zeszytów, przyborów szkolnych, ponadto szkolne Koło PCK ofiarowało amerykańską maść leczącą świerzb, bardzo potrzebny środek medyczny łagodzący objawy tej choroby zakaźnej⁴⁷. W roku szkolnym 1946/47 ks. Kulanowski był nadal opiekunem szkolnego Koła PCK, aczkolwiek w sprawozdaniu z działalności szkoły nie odnotowano żadnych informacji o aktywności ani Koła, ani jego opiekuna. W kolejnych latach Kołem opiekowali się już inni nauczyciele⁴⁸.

Dodać należy, że ks. Kulanowski był delegatem do Międzyszkolnego Komitetu Kół Rodzicielskich, kierownikiem akcji dożywiania uczniów, a także akcji charytatywnej w szkole⁴⁹. Troska o podstawowe potrzeby, zarówno tak

45 Tamże.

46 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1945/46*, s. 33–34.

47 Tamże, s. 37.

48 W kolejnych latach opiekunami Koła byli kolejno nauczyciele: Zdzisław Jankowski, Krystyna Mackiewicz, Janina Klemensiewicz.

49 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1945/46*, s. 23; *Sprawozdanie dyrektora I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1946/47 (do dnia 14.6.1947 r.)*, s. 1, 8, 22, 27, 39. Na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Oświaty z 11 maja 1946 r. zorganizowano w gimnazjum „Dwuletnią szkołę gimnazjalną (semestralną) przeznaczoną dla młodzieży opóźnionej wiekiem, a w szczególności pracującej zawodowo”. Była ona kontynuacją poprzedniego gimnazjum dla dorosłych z roku szkolnego 1945/46 (maszynopis); *Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1947/48*, s. 14.

zaspokojenie głodu, jak i umożliwianie znalezienia miejsca zamieszkania dla uczniów, miała bardzo duże znaczenie. Prawie połowa uczniów mieszkała poza Rzeszowem i dojeżdżała do szkoły koleją, rowerem bądź przychodziła piechotą (zazwyczaj 3–5 km, a siedmiu uczniów pokonywało codziennie ponad 5 km w jedną stronę). Dyrektor Adamowski, doceniając zaangażowanie księdza w organizowanie wsparcia dla uczniów, zaznaczył w sprawozdaniu szkolnym, że pomoc była możliwą dzięki staraniom i „niezmordowanej zapobiegliwości” ks. Kulanowskiego⁵⁰. W Miejskim Wydziale Opieki Społecznej pozyskał dla uczniów wiele sztuk odzieży, obuwia, a także środków higienicznych (mydła). Pod jego kierunkiem, 30 października 1945 r., samorząd szkolny rozdzielił pomiędzy ubogich uczniów pochodzące ze zbiórki w tygodniu „Caritas” pieniądze w kwocie 6 682 zł⁵¹.

Po 1949 r. nastąpiło szczególne ograniczenie wychowania religijnego w szkołach Polski Ludowej. Usuwano symbole religijne z placówek oświatowych, zabraniano obchodzenia niektórych świąt kościelnych, a klasy, które uczestniczyły w mszach św., np. w środę popielcową, rozwiązywano⁵². W sprawozdaniu dyrektora szkoły z roku szkolnego 1950/51 odnotowano, że na podstawie pisma Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z dnia 26 kwietnia 1951 r. ks. Kulanowski został „zawieszony w pełnieniu służby z dniem 23-go października z powodu aresztowania go”⁵³. Nauczycielem religii w kolejnym roku szkolnym w wymiarze 18 godzin tygodniowo został ks. Walenty Bał⁵⁴, również objęty inwigilacją służb bezpieczeństwa.

Po drugiej wojnie światowej wznawiały działalność funkcjonujące w poprzednich dekadach Towarzystwa Bursy. Wraz ze szkołami urucha-

50 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1945/46*, s. 36.

51 Tamże, s. 37.

52 J. Świeboda, *Kolegium, Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie w ujęciu encyklopedycznym 1658–2008*, w: *Księga jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie*, s. 47; M. Wiśniewska, „Szkoła należy do państwa, a nie do Kościoła”. Między polityką wyznaniową a oświatową Władysława Gomułki, w: *Edukacja w PRL*, s. 219.

53 *[Sprawozdanie Dyrektora za rok szkolny 1950/51]*, *Ruch personalny w roku szkolnym 1950–51*, s. 3.

54 IPN Rz, IPN Rz 070/173, k. 4. *Postanowienie o założeniu sprawy ewidencyjno-obszaryjnej z 2 listopada 1958; [Sprawozdanie Dyrektora za rok szkolny 1951/52]*, s. 1.

miano bursy, członkowie wymienionych Towarzystw wspierali dyrektorów szkół w odbudowie czy też pracach remontowych budynków. Niestety lata pięćdziesiąte XX w. przyniosły kres istnieniu tych Towarzystw. Ówczesne władze państwowe oraz oświatowe uznały, że zadania wychowawcze Polski Ludowej w sposób właściwszy zrealizuje powołane Towarzystwo Burs i Stypendiów⁵⁵. W Rzeszowie jesienią 1944 r. budynek Bursy został przeznaczony na użytek szkoły, rozpoczął się wówczas okres koniecznych prac ukierunkowanych na zniwelowanie zniszczeń wojennych w bursie⁵⁶. Finansowo wspomogło te działania Kuratorium Okręgu Szkolnego w Rzeszowie. Prace zostały przerwane, ponieważ budynek zajęło wojsko sowieckie. Interwencje i prośby o zwolnienie budynku z wojskowego kwaterunku, kierowane do władz wojskowych i oświatowych przez dyrektora szkoły Adamowskiego oraz ks. Kulanowskiego, zostały uwieńczone sukcesem po niemal dwóch latach⁵⁷. Decyzją Magistratu miasta Rzeszowa z 1 lipca 1946 r. szkoła oraz Towarzystwo Bursy przejęły Bursę. Podlegała ona Kurii Biskupiej w Przemyślu, władze oświatowe reprezentowało Kuratorium Okręgu Szkolnego, które przekazywało określone kwoty na dożywianie zamieszkałych tam uczniów. Po 1946 r. dyrektorem Bursy pozostawał ks. Kulanowski, funkcję prefekta pełnił, powołany czasowo po reaktywacji Bursy, uczeń II klasy liceum Marian Gliwa⁵⁸. W kolejnym roku szkolnym wychowawcą w Bursie był nauczyciel Janusz Borejko⁵⁹. Jak wynika ze sprawozdania dyrektora szkoły, budynek wymagał natychmiastowych i prowadzonych na dużą skalę prac remontowych. Jego stan, a także wygląd otoczenia w połowie

55 *Polityka stypendialna Towarzystwa Burs i Stypendiów R.P.*, Warszawa 1948, s. 5, 6; *Jak należy starać się o stypendium T. B. S.- R.P?*, Warszawa 1947, s. 5, 6; Szerzej na ten temat: J. Wiesler, *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70. i 80. XX w.) Towarzystwo Przyjaciół dzieci jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020, s. 17–22.

56 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1945/46*, s. 37.

57 Tamże, s. 39.

58 *Sprawozdanie dyrektora I państwowego liceum i gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1946/47 (do dnia 14.6.1947 r.)*, s. 39.

59 *Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1947/48*, s. 17.

lat czterdziestych XX w., był określany jako „rozpaczliwy”⁶⁰. Ks. Kulanowski prosił o wsparcie władze państwowe, oświatowe, a także uczniów. Świadom braku funduszy, a także rozległego zakresu koniecznych prac, podjął się remontu (po przekazaniu mu budynku 1 lipca 1946 r.). Zaplanował najpilniejsze prace, które ostatecznie umożliwiły 1 października 1946 r. kilkunastu uczniom ze szkoły znalezienie noclegu i opieki. O potrzebną pościel i łóżka musieli sami się postarać, wszelkie inne potrzeby, zwłaszcza w bardzo trudnych miesiącach zimowych, starano się zabezpieczyć w Bursie⁶¹. W sprawozdaniu szkolnym podano, iż w realizacji zadań wychowawczych dyrektora i nauczycieli szkoły wspomagało Koło Rodzicielskie. Pomoc obejmowała także wsparcie w obszarze opieki pozaszkolnej. Można przypuszczać, że miało to duże znaczenie, ponieważ członkowie Koła nie tylko udzielali moralnego poparcia dla reaktywowanej Bursy, ale wspierali ją materialnie i finansowo. Ponadto w roku szkolnym 1944/45 Koło Rodzicielskie zasiłowało remont kościoła gimnazjalnego kwotą 10 tysięcy złotych, w kolejnym roku przekazało 3 tysiące zł (ogółem wspomogło uczniów i szkołę kwotą przekraczającą 21 tysięcy)⁶². Pod opieką ks. Kulanowskiego w Bursie w roku szkolnym 1947/48 było 35 uczniów (13 z I Liceum, 7 z II Liceum, 3 z Państwowej Szkoły Przemysłowej, 3 z Gimnazjum Kupieckiego, 3 ze Średniej Szkoły Zawodowej, 6 z Trzyletniej Średniej Szkoły dla Dorosłych)⁶³.

Z analizy materiałów archiwalnych, przede wszystkim zeznań powoływanych przez służby bezpieczeństwa świadków po aresztowaniu ks. Kulanowskiego, wynika, że formułowali oni negatywne oceny jego działalności podając argumenty świadczące o tym, w jakim stopniu sami ulegli ówczesnej ideologii. Krytykowali metody wychowawcze księdza oraz opiekującej się nimi siostry zakonnej Eweliny. Jeden z nich (Marian S.) uskarżał się, że ksiądz i siostra Ewelina nie zgodzili się na wywieszenie flagi w dniu 22 lipca 1950 r., kiedy to, w jego

60 *Sprawozdanie dyrektora I państwowego liceum i gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1946/47 (do dnia 14.6.1947 r.)*, s. 17.

61 Tamże, s. 36. W styczniu i lutym 1947 r. odnotowano mrozy od -30 stopni na początku stycznia, do -19 stopni w lutym.

62 *Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1944/45*, s. 21.

63 *Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1947/48*, s. 9, 17.

opinii, całe miasto było udekorowane, a Bursa nie była⁶⁴. W 1948 r., w dniu siedemdziesiątych urodzin Józefa Stalina Władysław S. oraz Stanisław L., a także kilku innych mieszkańców Bursy, powiesili w swoich sypialniach wycięte z gazet podobizny Stalina. Później przypisywali ks. Kulanowskiemu oraz siostrze zakonnej fakt usunięcia podobizny Stalina, którą wywieszono również o 21.00 na korytarzu. Podobizny dyktatora Stalina „zniknęły” również z sypialni podopiecznych⁶⁵. Ich zdaniem sytuacja, w której w Bursie na ścianach nie można było zobaczyć portretów „dostojników państwowych, widzi się natomiast obrazy kościelne i obrazy, które w Polsce Ludowej nie powinny mieć miejsca”⁶⁶, była nie do przyjęcia. Jako przykład niestosownych wizerunków podali obraz przedstawiający Orłęta Lwowskie czy portret Józefa Piłsudskiego.

Z treści meldunku sporządzonego 4 września 1950 r. wynikało, że ks. Kulanowski, dowiedziawszy się o planach przejęcia Bursy przez władze państwowe, zabiegał o pomoc u biskupa diecezjalnego przemyskiego Tadeusza Bardy (1880–1964)⁶⁷. Urząd Wojewódzki w Rzeszowie był przekonany, że należy odmówić prośbie Towarzystwa i przekazać bursę na rzecz Towarzystwa Burs i Stypendiów, ewentualnie Kuratorium. Uważano, że dotychczasowa działalność dyrektora i zarządu Towarzystwa Bursy była sprzeczna z „duchem obecnej rzeczywistości”. Ponadto w piśmie dodano, że „młodzież w niej przebywająca jest pod stałym i silnym wpływem kleru, zakonnic, a statut T-wa niezgodny jest z obowiązującym porządkiem prawnym”⁶⁸. Rozwiązanie i likwidacja wymienionego Towarzystwa uprawniały do przeniesienia prawa własności nieruchomości na rzecz TBS-RP⁶⁹.

64 IPN Rz, sygn. IPN Rz 050/182, k. 23. Zeznania własne 25 lipca 1950.

65 Tamże, k. 24.

66 Tamże, k. 25.

67 Tamże, k. 42 (maszynopis). Źródło „Jałowiec”; Rzeszów należał pod względem administracji kościelnej do rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej. Jej ordynariuszem w latach 1933–55 był bp Franciszek Barda.

68 IPN BU 1585/2234, k. 21. *Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej im. Feliksa Dymnickiego w Rzeszowie*, Pismo Urzędu Wojewódzkiego do Ministerstwa Administracji Publicznej, Departament Polityczny z 1 X 1948, rkps.

69 Archiwum Państwowe w Rzeszowie, sygn. 380/28, *Korespondencje dotyczące pracy Bursy im. Dymnickiego w Rzeszowie 1947–1951*, Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z 8 listopada 1950 r., k. 49.

Analiza materiałów archiwalnych, zgromadzonych w zasobach IPN, pozwala na stwierdzenie, że los dyrektora Bursy ks. Kulanowskiego oraz Towarzystwa Bursy został zaplanowany i plan ten konsekwentnie był realizowany przez służby bezpieczeństwa. Próby obrony, pisma kierowane do władz nie zmieniły tej sytuacji. Zgodzić się należy z opinią Zbigniewa Nawrockiego, iż płaszczyzną walki z wpływami Kościoła katolickiego na młodzież stały się pod koniec lat czterdziestych XX w. nie tylko kwestie nauczania religii w szkołach, ale również wychowania religijnego poza nimi⁷⁰. Jako szczególnie niebezpieczne postrzegano uroczystości religijne, organizacje uczniowskie prowadzone przez księży czy instytucje opiekuńcze, którymi kierowali duchowni oraz siostry zakonne. Zagrożającym dla władz i systemu był zwłaszcza wielogodzinny pobyt młodych osób w zasięgu ich wpływu wychowawczego, w szczególności w bursach.

Zaplanowana ateizacja społeczeństwa polskiego była przyczyną wielu aresztowań katechetów, postrzeganych jako obrońcy wiary. W ściśle tajnych materiałach UB odnotowano informację podaną przez „Źródło M” 26 października 1950 r., iż ks. Kulanowski „jest nieprzejednany wróg Polski Ludowej i Związku Radzieckiego, cechuje go nacjonalizm. Uprzejmie wyraża się o Władzach Ludowych i że to nie są władze prawowite. Opowiada, że Związek Radziecki wtrąca się w wewnętrzne sprawy polski (sic!)”⁷¹.

Prezes Towarzystwa Bursy Gimnazjalnej Jan Hadała, pisząc prośbę w 1957 r. o zmianę decyzji dotyczącej likwidacji Towarzystwa, pisał: „Miejscowe społeczeństwo, a niewątpliwie i Władze zarówno szkolne, jak i z Wydziału Oświaty nie stwierdziły jakiegokolwiek bądź wypadku niewłaściwego wychowania młodzieży, a w każdym razie nie stwierdziły wypadku któryby godził w demokratyczne wychowanie młodzieży korzystającej z bursy”⁷². Towarzystwo Bursy zostało rozwiązane decyzją Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, zatwierdzoną przez Biuro Społeczno-Administracyjne Prezydium Rady

70 Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998, s. 244, 251.

71 AIPN Rz, sygn. IPN Rz 050/182, *Streszczenie materiałów sprawy ewidencyjnej ks. Kulanowskiego St. i jego szwagra Hader St.*, k. 131.

72 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 1585/22341, Ministerstwo praw Wewnętrznych w Warszawie, *Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej im. Feliksa Dymnickiego w Rzeszowie- likwidacja, Prośba Jana Hadały do Prezydium Rady Ministrów, Biuro Społeczno-Administracyjne w Warszawie*, 27 marca 1957, k. 7.

Ministrów. Jego majątek przekazano Towarzystwu Burs i Stypendiów. Próba utworzenia w 1957 r. Towarzystwa Bursy Gimnazjalnej im. F. Dymnickiego i prośba wystosowana w związku z tym przez Jana Hadałę uznana została przez władze państwowe za bezcelową⁷³.

Zakończenie

Analiza materiałów archiwalnych oraz źródeł drukowanych pozwala na stwierdzenie, że działalność ks. Kulanowskiego obejmowała kilka obszarów. Był katechetą, wychowawcą i opiekunem młodzieży. Uczyl i wychowywał w szkołach Rzeszowa od 1924 r., a od 1930 r. w I Gimnazjum i Liceum. Nauczał religii, podejmował również funkcję duszpasterza młodzieży szkolnej, czuwającego nad wychowaniem moralnym uczniów. Uczyl modlitwy, przygotowywał do sakramentu spowiedzi i komunii świętej, umożliwiał adorację Najświętszego Sakramentu, uczestnictwo w mszach św.

W czasie pozalekcyjnym organizował wykłady, odczyty, prowadził Sodalicję Mariańską, umożliwiał czytelnictwo wartościowych lektur. Mobilizował uczniów, nawet ocenami szkolnymi, do wspólnych praktyk religijnych (msza święta niedzielna, w święta, na rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego, rekolekcje, wspólna spowiedź i komunie święta trzy razy w roku, wspólna modlitwa przed lekcjami i po ich zakończeniu)⁷⁴. Zaangażowanie uczniów w działania Sodalicji, szczególny kult Matki Boskiej, a także patrona szkoły św. Stanisława Kostki, przyczyniały się do rozwoju moralnego, religijnego, kształtowania charakteru, przyzwyczajania do wypełniania obowiązków nie tylko religijnych, dla również szkolnych, sodalicyjnych. Jako moderator troszczył się, aby w życiu osobistym oraz rodzinnym uczniowie kierowali się zasadami katolickimi.

Ks. Kulanowski kontynuował misję ks. Turkowskiego, który doprowadził do remontu kościoła gimnazjalnego. Współpracował z członkami lokalnej społeczności, angażował Koło Rodzicielskie I Gimnazjum, zapraszał młodzież nie tylko do świątyni, ale również do jej dekorowania, wspomagania w remoncie i naprawach zniszczonego mienia kościelnego.

73 Tamże, k. 1. *Pismo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Jana Hadały z dn. 4 VI 1957, k. 1.*

74 Ks. A. Motyka, *Działalność katechetyczna w Rzeszowie w latach 1918–1939*, s. 190, 193.

Jego obowiązkiem było materialne utrzymanie bursy oraz troska o religijno-moralne wychowanie jej podopiecznych. Wspomnieć należy, że wyznaczony na opiekuna Szkolnego Koła PCK umożliwiał uczniom wspieranie potrzebujących, chorych, żołnierzy oraz cywilów. Nie zaniedbywał szkolnej drużyny harcerskiej, która kierowała się hasłem „Służby Bogu i Ojczyźnie”. Wygłaszał podczas zbiórek pogadanki o tematyce religijno-moralnej, zapraszał młodzież na wartościowe odczyty innych prelegentów.

Streszczenie: Ksiądz Stanisław Kulanowski był nauczycielem, wychowawcą i opiekunem młodzieży w Rzeszowie. W latach 1930–1950 kształcił i wychowywał uczniów najstarszego gimnazjum w mieście, a także organizował opiekę zdolnym, ale ubogim uczniom w Bursie gimnazjalnej. Jego działalność pedagogiczna i społeczna obejmowała również inne szkoły, a także stowarzyszenia i przynosiła wymierne rezultaty w mieście w latach 1924–1950. Prowadził katechizację zgodnie z przepisami prawa kościelnego, był moderatorem Sodalicii Mariańskiej, aktywnie uczestniczył w zebraniach i pracach stowarzyszeń katolicko-społecznych. Troszczył się o kościół gimnazjalny, był dyrektorem Bursy. Zaangażowanie w wychowanie moralne młodzieży w duchu katolickim, czynny udział w reaktywowaniu działalności organizacji katolickich po 1945 r. w Rzeszowie, przyczyniły się do represji ze strony władz państwowych w Polsce Ludowej. Wskutek realizowanej przez ówczesne państwo polityki likwidacji stowarzyszeń świeckich i katolickich po 1947 r. ks. Kulanowski został oskarżony i skazany na karę więzienia. Bursa, której był dyrektorem, została upaństwowiona.

Słowa kluczowe: Stanisław Kulanowski, bursa, I Gimnazjum, Sodalicia Mariańska, Rzeszów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie

sygn. IPN Rz 070/173, Postanowienie o założeniu sprawy ewidencyjno-obserwacyjnej, 2 listopada 1958.

sygn. IPN Rz 050/182, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Rzeszowie 1983–1990, Akta śledztwa w sprawie o rozpowszechnianie fałszywych wiadomości oraz niedopełnienie obowiązków służbowych.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

sygn. IPN BU 1585/22341, Ministerstwo praw Wewnętrznych w Warszawie, Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej im. Feliksa Dymnickiego w Rzeszowie – likwidacja.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

sygn. 380/28, Korespondencje dotyczące pracy Bursy im. Dymnickiego w Rzeszowie 1947–1951.

sygn. 19/23, Protokoły posiedzeń Zarządu i Wydziału Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie.

Źródła drukowane

Bursa imienia Stefana Batorego w Wadowicach. Jej początki, rozwój działalności w latach 1880–1893. Skreślił Stanisław Rzepiński c.k. profesor gimnazjalny, Wadowice 1893.

Jak należy starać się o stypendium T. B. S.– R.P?; Warszawa 1947.

Pięte sprawozdanie Towarzystwa Bursy im. św. Wojciecha za rok 1911, Lwów 1912.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1930/31, Rzeszów 1931.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1931/32, Rzeszów 1932.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1933/34, Rzeszów 1934.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1934/35.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1935/36, Rzeszów 1936.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1936/37, Rzeszów 1937.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1937/38, Rzeszów 1938.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1938/39, Rzeszów 1939.

Statut Towarzystwa Bursy dla Synów Nauczycieli i Wdów po Nauczycielach Szkół Ludowych w Krakowie, Lwów 1875.

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1944/45 (maszynopis).

Sprawozdanie Dyrekcji I. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1945/46 (maszynopis).

- Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1948/49 (maszynopis).*
- Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1947/48 (maszynopis).*
- Sprawozdanie dyrektora [I Państwowego Liceum i Gimnazjum im. St. Konarskiego w Rzeszowie] za rok szkolny 1949/50 (maszynopis).*
- [Sprawozdanie Dyrektora za rok szkolny 1950/51] (maszynopis).*
- [Sprawozdanie Dyrektora za rok szkolny 1951/52] (maszynopis).*

Opracowania

- Czop E., *Oświata i wychowanie 1945–1989*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. IV, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2002, s. 309–368.
- Kopf K., *Echa przeszłości*, w: *Księga jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008*, red. J. Świeboda, Rzeszów 2008, s. 387–391.
- Kulanowski S. ks., *Święto młodzieży polskiej*, „Ziemia Rzeszowska”, 1928, nr 46, s. 1–2.
- Kulanowski S. ks., *Z ruchu młodzieży*, „Ziemia Rzeszowska”, 1926, nr 12, s. 1.
- Motyka A. ks., *Bursa Gimnazjalna im ks. Feliksa Dymnickiego*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, wyd. 2, red. J. Draus, Rzeszów 2011, s. 72–73.
- Motyka A. ks., *Działalność katechetyczna w Rzeszowie w latach 1918–1939*, w: *W mocy Ducha Świętego. Księga pamiątkowa dla jego ekscelencji księdza biskupa Edwarda Białogłowskiego z okazji XXV rocznicy święceń biskupich*, red. ks. A. Mierzwa, ks. M. Nabożny, Rzeszów 2013, s. 190–223.
- Motyka A. ks., *Kulanowski Stanisław (6 XII 1892–29 X 1957)*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, Rzeszów 2004, s. 264.
- Motyka A. ks., *Bursa Gimnazjalna im ks. Feliksa Dymnickiego*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, wyd. II, red. J. Draus, Rzeszów 2011, s. 72.
- Motyka A. ks., *Działalność katechetyczna w Rzeszowie w latach 1918–1939*, red. ks. P. Mierzwa, ks. M. Nabożny, *W mocy ducha świętego. Księga pamiątkowa dla Jego Ekscelencji Księdza Biskupa Edwarda Białogłowskiego z okazji XXV rocznicy święceń biskupich*, Rzeszów 2013, s. 190–223.
- Motyka A. ks., *Ks. Kulanowski Stanisław (1892–1957)*, „Zwiastowanie”, 2 (2003) s. 63–65.
- Opiela M., *Spółeczno-polityczne uwarunkowania działalności ochronkowej Sióstr Służebniczek BDNP-Dębickich w latach 1954–1980*, w: *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016, s. 179–197.
- Pilch T., *Bursa*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, Warszawa 2003, s. 442–444.
- Polityka stypendialna Towarzystwa Burs i Stypendiów R.P.*, Warszawa 1948.
- Sarna W. ks., *Wspomnienie o księdzu Feliksie Dymnickim*, Rzeszów 1886.
- Sokół Z., *Mieczysław Zygmunt Adamowski 1892–1975*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 1, s. 55–60.

Świeboda J., *Kolegium, Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie w ujęciu encyklopedycznym 1658–2008*, w: *Księga jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008*, red. J. Świeboda, Rzeszów 2008.

Świeboda J., *Znaczenie Kolegium, Gimnazjum i Liceum rzeszowskiego w życiu narodu*, w: *Szkoła charakterów. Księga jubileuszowa I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie*, Rzeszów 1985, s. 311–346.

Wiesler J., *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70. i 80. XX w.)*, Towarzystwo Przyjaciół dzieci jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej, Poznań 2020.

Wiśniewska M., „Szkoła należy do państwa, a nie do Kościoła”. Między polityką wyznaniową a oświatową Władysława Gomułki, w: *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016, s. 219–235.

Wójcik Z. K., *Profesorowie i uczniowie I Gimnazjum w Rzeszowie represjonowani za postawę i działalność antykomunistyczną 1944–1956*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, 2004, nr 13, s. 293–297.

